

Jää hingus

Juhan Smuuli tagaküljel

Jaan Undusk*

Juhan Smuuli luule huvitavam osa kõneleb sellest, mis on kättesaamatu – juba mööda lastud, maha mängitud – või siiski veel mitte päriselt. See „siiski veel mitte päriselt“ jätab võimaluse kahetsuseks, uueks prooviks, lootuseks puhtast südametunnistusest, valgest ja säravast nagu päikeses jää. „Pärast surma ma saan oma laeva, / mille tulesid ise ei näe.“ On mitmeid elulisi olukordi, mis kättesaamatuse magusat valu ka luules võimendavad, seostugu need siis inimeste, aadete, asjade ja tegude või kaugete randadega. Ülevus sigineb Smuuli luulesse teadmisest, et kahetsus sureb inimese huulil viimasena ning et pärast seda on oma sõna öelda veel kellelgi kõrgemal, kelle otsus on ettenägematu. See võib tuua nii pääsmise kui ka kao. Muidugi hoidutakse vaga kombe kohaselt nimetamast jumala nime, aga sõnade tagant aimatavad tajustruktuurid kõnelevad ise enda eest.

Stalinism kui inimlik eksitus

Üks tähtsamaid elulisi olukordi, kui mitte tähtsaim, mis Smuuli kättesaamatuse-tunnet teravdas, oli Jossif Stalini isikukultuse hukkamõist 1956. aastal ja kõik sellele järgnenud. Iluväljaandes, käsitsi kirjutatud köitena ilmunud „Poeemiga Stalinile“ (1949) oli Smuulist saanud eesti suurim stalinistlik poeet, ehkki isikukultuslikku luulet – ja enamasti Smuulist kehvat luulet – kirjutasid enam-vähem kõik need, kes noil ajal tahtsid avaldada. Aga üksnes Smuul kirjutas Stalinile nimeliselt pühendatud poeemi ja pälvis selle eest ka Stalini preemia. See oli sündinud palavikulises töös: „Mul on imelik tunne – ma elan nagu palavikus. Sellest tuleb kas suurepärase asi või ei kõlba ta kusagile. [– – –] Süda valutab ja elan ainult poeemile. See poeem sünnib mulle maailma suure valuga – ja olen teda armastama hakanud ...“¹ Smuuli iha end juhikultuslikus luules ausalt ja hingepõhjani välja elada sai talle saatuslikuks. Tal polnud pärastpoole võimalust öelda, et see oli vaid kohustuslik abitegu terroristliku võimu altarile. Seda poleks ta eeskätt ise uskunud. Smuul arvas, et siseneb pühakotta, ja veendus hiljem, et eksis uksega.

Kes oskaks arvata, kui palju on eesti luuletajad tagantjärele oma stalinismi-harrastust kahetsenud. Nähtavasti mindi sellest episoodist enamasti vaikides mööda ning tehti uute valik- ja koondkogudega avalikkuse ees nägu, nagu poleks seda episoodi olnudki. Või et see oligi üks üleüldine kahetsusväärne episood, kus kogu poetkond oli seatud paratamatuse ette. Smuulgi ei võtnud stalinistlikke pärleid oma hilisematesse luulevalimikesse enam sisse või tegi neid mõnel juhul aiva ringi, see tähendab, üha halvemaks. Tema viimane lüürikakoond valik kogus „Valus valgus“ (1972), ehk nii-öelda autoriseeritud enesekaanon, mahub ära vaid sajale leheküljele. Ent Smuul tunnistas „episoodi“ nii oma loomingus kui ka kolleegide ees ausalt emotsionaalseks eksimuseks. Kui tollane Tallinna kompartei linnakomitee sekretär ehk Tallinna linna esikommunist Artur Vader „pidas destaliniseerimise käigus Kirjanike Liidu

* Jaan Undusk (1958), Eesti Teaduste Akadeemia liige, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse direktor, Tallinna Ülikooli vanemteadur, jaan@utkk.ee

¹ Väljavõtteid Juhan Smuuli kirjadest ja mujalt. Koost. I. Saks. – Keel ja Kirjandus 1982, nr. 2, lk. 94.

parteikoosolekul isikukultusaega hukkamõistva kõne, oli see Smuul, kes esimesena püsti kargas ja omi patte tunnistas“. Nõnda kirjutab Smuuli „Valusat valgust“ arvustades 1973. aastal Ameerika Ühendriikides ajakirja Mana toimetanud Hellar Grabbi, kes oli Eestis käinud aastail 1968, 1969 ja 1972 ning siis ehk ka juhtunust kuulnud. „Ta süüdistas iseennast, vahest veidi liialdades, et ta on olnud „isikukultuse peamine praktiseerija“.“² Kas ja keda Grabbi tsiteerib, pole täpsemalt teada.

Smuul oligi läinud stalinistina, see tähendab inimjumala kujurina lausa pompoosselt isiklikuks, ja võttis oma süüd isikliku, mitte kollektiivse vastutusena. „Isikukultuse ajal põletasin käe. Pärast seda on võimatu luua jumalaid,“ resümeerib ta reisikirjas „Jaapani meri, detsember“.³ See ei tähenda mitte kõigi jumalate hülgamist, lootusetut tühjust, vaid – vastupidi – võimalust naasta ainujumala ja tema esimese käsu juurde („sul ei tohi olla muid jumalaid minu palge kõrval“), mis keelustab inimliku jumalaloo. Aga seda süütunnet on ka mitmel pool Smuuli luules.

Lumetorm ehk demonite meelevald

Tuisk ehk lumetorm kui kõigi mere- ja maamärkide kustutaja, kõike endasse neelav kaos märgistab Smuuli loomingus ise sellisena piirsituatsiooni. Hispaania müstik Juan de la Cruz ehk eesti keeli Risti Juhan (1542–1591), kes elas 49-aastaseks nagu meiegi Juhan, paigutab oma visioonide keskmesse kujundina „tumeda öö“ (*noche oscura*): just sellises seisundis jõuab hing jumala tunnismärkideta palge ette. See on jube, hirmu tekitav peataolek, sest kõik inimlik on tühistatud ja meeled ei adu enam midagi, mõtteil kaob iga loogika; aga see on ühtlasi vabanemine maisest rägust, ilma milleta transtsendentsust ei saavuta. Pärast meeletut hirmu tuleb meeletu õndsus – eesti keeles saab siin „meeletut“ (täheanduses ‘ilma meelte osalusest’) mõista ka sirgjooneliselt.

Smuuli stalinismikogemus võimendab tema jumalataju erilisust. Smuul sai omal nahal kogeda, et võib kergesti kummardada jumalat, kes osutub väärjumalaks. Kokkupuude väärjumalaga mõjub esitsa igati jumalikult. Smuuli tuisune „tume öö“ erineb Juan de la Cruze omast selle poolest, et Smuulis ei haju luterlik kahtlus jumalaga eksida. Juan usaldab oma jumalat jäägitult, kui see ka põlved nõrgaks võtab. Smuuli jumalataju häirib eksimise võimalus. Stalinistlik komistus võimendab neid kahtlusi, kuid nende emajuur pärineb kodunt.

Smuuli ohtlikud tuisud möllavad tihti jää peal, olgu siis Väinamerel või Antarktikas. Viiest luuletusest koosnev tsükkel „Mereklooster“ (1959–1960) on ehk see koht, kus Smuul kõige valusamalt tajub uut sotsiaalset kättesaamatust. Tema armastusega voolitud jumal nimega Stalin on kuulutatud puuslikuks ja tema ise äkki (luuletuses „Valge pimedus“, 1960) kápuli maas Antarktika meeletus lumetormis, kus tuulekiirus on nelikümmend meetrit sekundis ehk 144 kilomeetrit tunnis („kõik valge on ja samaaegselt must“). Tal oli minna ainult sada sammu, kuid ta näib olevat teel juba terve „inimea“ ja metsik tuul ähvardab tema maise isiku pühkida Antarktika lumeväljadele, kust pole tagasitulekut. Selles tormis kõnelebki temaga demonlik väärjumal, kes imiteerib põlevas kibuvitsapõõsas ragistava Jehoova kunagist pöördumist Moosese poole.

On sõrmis, varbais külma naasklipisted,
pea kohal demonite ulguv lend.
Iil kõrgib nagu mõni juhm minister:
„Nüüd rooma, vend!

² H. Grabbi. Tulgu uus taevas. Mõtteid viiekümnest kirjanikust. Tallinn: Virgela, 1999, lk. 165. Algselt ilmunud inglise keeles ajakirjas Books Abroad 1973, nr. 3, lk. 591.

³ J. Smuul. Jaapani meri, detsember. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963, lk. 106.

Või õpi austama mu kõrget tooli,
mu nime ja mu käsusõnu, kus
on nõmedus, mis millestki ei hooli!⁴
Mu ümber mõirgab valge pimedus.⁴

Viimaks leiab minakõneleja onni ukse, mida õnnistab kui kojumineku algust („ma jõudsin siia, siit ma koju lähen“) ning kogu luuletuse lõpetab täiesti ootamatu puänt, justkui gongilöök: „Mul rahva ees on võlg.“ Mis puutub sellesse lõunapooluse metsikusse looduspilti võlatunne rahva ees? Pole kahtlust, et viimane värss kergitab kogu teksti allegoorilisele tähendusväljale: need vähesed sada sammu, mis vaid minna oli ja mis tormis terve inimea kestsid, klaarivad arveid omaene minevikuga. Torm toob välja nii peataoleku jumaliku väe ees kui ka selle, et tegu oli olnud väärijumalaga, keda poet oli maalinud rahvale tõeliseks. Tä tunneb, et on petnud – end ise petta lasknud ja seejärel rahvalt välja petta püüdnud; nüüd on ta võlgu, ta kahetseb pattu. Kuidas ta kavatseb seda lunastada? Aga stopp, oleme jõudnud kristlike meelelaadide hargnemiskohta ja tulgem siia hiljem tagasi. Esialgu sedastagem vaid, et Smuuli kangelase süütunne „Valges pimeduses“ on sotsiaalselt tingitud: ta saab aru, et on jumaldanud kurjategijat ja levitanud rahva seas selle väärdõpetust, *mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa* – olen süüdi, olen süüdi, olen rängalt süüdi, nagu kirjas kristlikus patutunnistuses.

Sellesama tsitaadiga „Valgest pimedusest“ lõpetasin aastakümneid tagasi Juhan Smuuli stalinistliku retoorika vaatluse, kus osutasin selle lähedusele kristlike kiidulaulumustrite, nii nimemaagia kui ka kõikjalolumüstikaga.⁵ Aga Smuuli loomingus on veel teisigi tohutuid tuiske. Nii näiteks poemis „Mina – kommunistlik noor“ (1953), mis on paljuski noorkirjaniku belletriseeritud elulugu oma esimesest kahekümnest aastast 1922–1942. Smuulist sai pärast Teist maailmasõda kõige edukam eestikeelne nõukogude kirjanik ja sestap kipub kergesti ununema, et sõja enese ajal ei olnud ta veel mingi nõukogulik kultuuritöötaja, kes oleks võinud tagalas suhteliselt kindlustatud päevi veeta. Nõukogude mobilisatsiooniga suunati ta kõigepealt Uuralitesse tööpataljoni, mida võib käsitleda omamoodi karistusteenistusena eestlaseks olemise eest, ja põdes seal eluohtrikult malaariat. „See oli halastamatu aeg ja mu mälus püsib siiani tema kohal mingi hall udu,“ meenutas ta hiljem.⁶ Sellesama udu-kujundiga kavatseski Smuul alustada oma poemi teist osa, mis annab pildi just tööpataljonist, kuid riisus hiljem kogu 74-värsilise peatüki „Udu voogab“ teosest välja, nii et lugeda saab seda vaid Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis: „Udu vajub ja vajub sealt mägede pealt, / roomab aeglaselt, aeglaselt alla.“⁷ Pärast tööpataljoni tabas Smuuli veelgi raskemal kujul tuberkuloos, misjärel ta lähetati põllutöödele värskekat õhku hingama ühte Tšeljabinski oblasti sovhoosi, sisuliselt juba Siberisse. Ehkki poleks õige panna ühte patta vangilaagris sunnitööd teinud ja seejärel Siberisse asumisele saadetud poliitvangi ning Smuuli-taolise mehe elu keerdkäike, ei ole mingit põhjust siin ka üleliia suuri vastandusi otsida. Marsruutide loogika ja töö iseloom olid üsna sarnased, kui ka Smuuli ei ähvardatud igal hommikul tööle minnes otseselt mahalaskmisega.

„Kommunistliku noore“ käsikirjast väljariisitud udumaastikke asendavad trükiversioonis tuisud. Tööpataljonis lennukitehast ehitades ollakse jõudnud katuseni, kui algab Siberi tuisik. Kellelgi ei tule pähe tööd katkestada, sest oma elu ohtu seadev inimressurs pole eriti kalline. Smuuli poemis mõjub tuisu pealetung otsekui punaväelise Esimese ratsaarmee rünnak Semjon Budjonnõi („vurruline Talvetaat“) juhtimisel Vene kodusõjas, ehkki keegi ei oleks

⁴ J. Smuul. Merelaulud. Tormipoeg. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961, lk. 90.

⁵ Viimane veidi täiendatud variant: J. Undusk. Stalinismi müstilised ja maagilised märgid. Juhan Smuuli „Poeem Stalinile“ oma retoorilises ümbruses. – J. Undusk. Eesti kirjanike ilmavaatest. (Eesti mõttelugu, 118). Tartu: Ilmamaa, 2016, lk. 559–587. Esmatrükk ilmus ajakirjas Akadeemia 1994, nr. 9, lk. 1863–1889.

⁶ J. Smuul. Autobiograafia. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk. 13.

⁷ Vt. R. Hinrikus. „Mina – kommunistlik noor“: poemi genees. – Keel ja Kirjandus 1982, nr. 2, lk. 78.

judgenud siit Stalini ajal otsida mingit õelat võrdlust. Smuul ise muidugi samuti mitte. Tema on iseendast vasikavaimustuses ja märgib päevikusse: „Siukest tuisupilti pole eesti kirjanduses ülepea olemas. Lausa geniaalne.“⁸ Kas on?

Tuisk möllab, möllab. Keerutab nagaikat
ta isand – vurruline Talvetaat.
Ta tuisupoisse peksab paigast paika
koondrivis üle sätendava maa.

Nüüd nende valduses on kõrge mägi,
kus heiskab oma lipu pakane.
Sealt alla nagu ratsa-kaardivägi,
all valged täkud – pikalakased,

siis tormab tuisk, ees heidab tuhmi varju,
ta mõõgad lumiseina välguvad.
Ja tema kohal kindralina karjub
tuul oma külma, kähedat „hurraad!“⁹

Hurraaga lahingusse tormamine oli Teise maailmasõja ajal saanud just Punaarmee sümboliks. Aga ühtlasi näeme, et viimases tuisus hurraad karjub kindral on samas positsioonis ja funktsioonis, milles oli eespool tsiteeritud tuisus „juhm minister“. „Kommunistliku noore“ tööpataljoni-osa on kirjutatud 1949. aasta lõpul pärast „Poeemi Stalinile“ ja autoril ei tule veel pähegi kritiseerida isikukultuse valupunkte – ta on alles oma vaimustuse tipul. Aga nendesse samadesse tuisustesse kujutusstruktuuridesse paigutab ta hiljem viha stalinistliku väärtumala vastu.

Pärispatuse hingetuisk

Kuid „Kommunistlikus noores“ on veel üks tuisk juba poeemi algupoolel. See on esimese osa ehk lapsepõlve teine peatükk, mille pealkirigi on lihtsalt „Tuisk“. Rutt Hinrikuse uuringute järgi kavatses Smuul sellega esiti poeemi isegi avada, veelgi enam – sellest dramaatilise-traumeerivast lapsepõlvestseenist, mille Smuul kirjutas viie päevaga 1948. aasta augusti lõpus, näibki välja sirutuvat kogu „Mina – kommunistliku noore“ eneseteostuslik idee.¹⁰ Niisiis on see tähtis osa poemist, sealjuures ka tihe ja emotsionaalselt veenev, nii tähtis, et Smuul on selle avaldanud omaette luuletusena.¹¹

„Tuisul“ on mitu süželist kihistust. Esmane kiht on see: mõneteistaastane minakõneleja on talvisel merejäl hobuse ja reega teel oma Muhu saare kodukülalt Orjaku sadamasse Hiiumaal. See teeb ühe otsa pikkuseks üle kolmekümne kilomeetri, aga et tuleb veel ka tagasi tulla, siis koiduvalgel alustanult naastakse juba pilkpimedas, jätnud seljataha – möödapääsmatuid kõverjooni arvestades – oma tubli seitsekümmend kilomeetrit. See on koolialisele poisile parajalt raske ja ohtlik teekond, sest jääs võib leiduda pragusid, mille ületamiseks on talle kaasa pandud lai tammine aidauks. Ta ei sõida esialgu üksinda, sest viib Orjaku sadamasse üht laevakaptenit, teenides sellega kaks ja pool krooni, aga õhtusel-öisel tagasiteel on ta jäetud vaid iseene hoolde.

⁸ Väljavõtteid Juhan Smuuli kirjadest ja mujalt, lk. 96.

⁹ J. Schmuul. Mina – kommunistlik noor. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953, lk. 87.

¹⁰ R. Hinrikus. „Mina – kommunistlik noor“: poeemi genees, lk. 74–75.

¹¹ J. Smuul. Merelaulud. Tormipoeg, lk. 16–20.

Teine süzeeliin areneb välja kaptenist, keda minategelane veab. Meremehed, eriti kui neil olid kaptenipaelad, kehastasid rannaküla poisi jaoks ülimalt inimlikku suurust („Minu jaoks on nad valitud kastiks. / Suures inimetsas nad on nagu puud, / millest tehakse laevade mastid.“). Kapteni ees kahaneb ta ise pisemast pisemaks. Ja veelgi pisemaks seetõttu, et tal on olnud elus kolm soovi, mida ta isa pole suutnud täita: minna linna õppima, saada endale bajaan, astuda merekooli (ehk saada kapteniks). Selle viimase ja otsustava jaoks „isa käest ma kooliraha kas [või] põlvili paluks“, aga mida pole, seda pole. Veelgi enam, isa pole lasknud rannapoissi isegi kalurina merd sõitma, vaid see on pidanud tegema alandavat põllutööd. „Pange noor inimene mere äärde seisma ja ärge laske teda merele ning te kuulete, kuidas ta hing karjub.“¹² Ta ongi – see meie minategelane – inimlik alandus kuubis. Tal on vaid kaks uhket asja, ordumeister Wolter von Plettenbergi 1532. aastal antud vabaduskiri ja Smuulide nimi, mida selle kandja pidas vanimaks eestlaste seas,¹³ aga mis enam leiba sisse ei too, ning kompass põuetaskus, mis ei tööta, sest – nagu selgub hiljem – häirib selle magneetikat reel lebav raske rauast tuur, mis on kaasas jää raiumiseks. Robustne tööriist on oma tõmbejõuga peeninstrumenti rivist välja löönud. Nii nagu vaesus Smuulide väärika soo.

Kolmas, ideoloogilis-mütoloogiliselt üldistav lugu hargneb öisel tagasisõidul Muhku. Jää peal algab tuisk, kurivaimude märatsemine, jää all varitseb vesi, mis võib iga hetk avaneda lahvandusteks. Peategelane tunneb end olevat üksi kõigi deemonite meelevallas.

Need tantsivad, looklevad, roomavad,
valges vaikusel kuskile kaovad.
Tuule vihisev piits jälle äratab nad.
Väikseid hangi nad tee peale laovad ...¹⁴

Taevas laskub, põrgu tõuseb, inimese maailm muutub hingematvalt ahtaks. „Siin on sinu haud! Siin on sinu haud! / ulub tuul, ulub külmalt ja õelalt.“ Ikka seesama väärjumalate altarilt alla tormav ratsanikupiitsaga tuul, mis jääb Smuuli eluaeg kimbutama. See süümepeinade sümbol. Ja siis raiub luuletaja otsekui kivisse oma eluloolised lõppread.

Ees haigutab jäävälja valge suu.
Taevas laskub, on madal ja tume.
Ning ma olen rängasti eksinud
elus,
tuisus
ja lumes.¹⁵

Need lõppvõrsid pani Smuul mustandis paberile tegelikult kõige esimesena ja pani nad sinna millegipärast isegi kaks korda järjest. Tähtmisest jõuda selle puändini on niisiis sündinud kogu lugu ülemere Orjakul-käigust. Ja see puänt, mis justkui võtab kokku lapsepõlve suurimad unistused ning nende armetu nurjumise, võtab sellisena kokku ka minakõneleja – milleski väga luhtaläinud – nooruse: „ma olen rängasti eksinud / elus, tuisus ja lumes“. Kuid siiski, milles seisneb ta eksimus?

Et teismeline hobusega on eksinud lumes ja jääs, on esmasest loost tulenev reaalne tõsiasi. Aga see, et ta on ühtlasi, ning mitte ainult ühtlasi, vaid isegi eeskätt eksinud ka elus, sellest ei järeldu. Kas on see siis järeldus teisest loost, kõigi lapsepõlveunistuste purunemisest? Loo-

¹² J. Smuul. Autobiograafia, lk. 9.

¹³ J. Smuul. Autobiograafia, lk. 6. Vt. ka: M. Kalda. Smuuli mütoloogiat. Suur Hall. – M. Kalda. Mis loom see on? Tallinn – Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2004, lk. 204–208.

¹⁴ J. Schmuul. Mina – kommunistlik noor, lk. 16.

¹⁵ J. Schmuul. Mina – kommunistlik noor, lk. 17.

giliselt võttes ju isegi seda mitte, sest nurjumises pole süüdi (või eksimust pole sooritanud) mitte noormees, vaid tema isa. Ja ehkki Smuul kirjutab autobiograafias huumoriga pooleks, et „oma sünniküla valisin õnnestunult“,¹⁶ siis vaevalt tahab ta surmtõsises poeemis väita, et ta on oma isa valikul eksinud. Ning psühhoanalüütilise oidipuse kompleksi valgel me luuletaja ülestunnistust praegu tõlgitsema ei hakka.

Niisiis, kust tuleneb enesesüüdistus „olen rängasti eksinud elus“, mis puänteerib seda tuisu-luuletust samas positsioonis ja funktsioonis kui 1960. aasta „Valge pimeduse“ lõppvärs „mul rahva ees on võlg“? Kui viimase puhul sai kõneldud selgest vihjest Smuuli stalinistlikule libastumisele, siis 1948. aasta augustis pole Smuul veel õigeks stalinistiks kasvanudki, ehkki temagi on juba tootnud nimeluulet suurele juhile. Veelgi enam, eksimine elus viiakse poeemis tagasi noorpõlve 1930. aastail. Milles on süümeepiinade juur?

Eksimus tuleneb kolmandast loost. Teisisõnu, see tuleneb millestki, mida noor küüdimees oma armetus eksistentsis (kus tal merdki on lubatud sõita vaid talvel mööda jääd) adub ähmaselt kui inimlikku pärispattu. Tema elu on talle peale pandud nagu karistus millegi eest, mida ta ei oska esialgu sõnastada („Meid valitseb vaesuse pigistav võim, / teist isandat me vist ei vääri.“ Vrd. „Poeemis Stalinile“: „Vaesus on tsaariks meil, kelle ees / põlvili paisat on rannad.“). Ja mille ta viimaks sõnastab kui totaalse eksimuse – kui oma eksimise ellu. On kaptenid ja on nende küüdimehed. Erinevalt olevasist ja tulevasist kapteneist on küüdimees lihtsalt eksinud ellu, inimene kui juhuslik seik. Mitte lihtsalt ära eksinud – kogu ta elu näib olevat eksitus.

„Tuisu“ lõppvärsid „ma olen rängasti eksinud elus, tuisus ja lumes“ pole midagi muud kui parafras kristliku patutunnistuse ehk patukahetsuspalve põhisõnumist „olen patustanud palju mõtte, sõna ja teoga“ (*peccavi nimis cogitatione, verbo et opere*), millele järgneb juba mainitud „olen süüdi, olen süüdi, olen rängalt süüdi“ (*mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*). See on palve, mida oma pärispatusust tajuv inimene võib lugeda hommikust õhtuni, ilma et küll saaks, sest ehkki ta püüab enamasti käituda, nagu jumal juhatab, eksib ta inimesena ühtepuhku, ja sel ei tule elus lõppu. Eksimine on inimesse sisse kirjutatud, sest seda, kes on kord vanakurjale Eedeni aias sõrme andnud, jäävad kurivaimud kimbutama kogu ta elu.

Smuulile oli kristlik patutunnistus ilmselt emapiimaga omandatud tekst. Usuteemalises näidendis „Lea“ (1960), kus käiakse motiiviti läbi suur osa Vana Testamendi, leidub ka peategelase repliik: „Sinust sai tapja, olgu mõtte, sõna või teoga. See on ükskõik.“¹⁷ Stalini-poeemi kallal töötades teatab Smuul – lausa prohvetlikult! – kirjas naisele: „Elus on vist nii, et keegi teine kunagi ei vastuta minu (üldises mõistes) eksimuste, libastumiste, süü ja selle järelduste eest. Ise eksin, ise kannatan.“¹⁸ Nõnda selsamal juhul ka eriti kujukalt läks.

Luterlik süüme

Niisiis on eksimisvalmidus Smuuli luules sees juba enne stalinistlikke eksitusi. Esmane on elu kui algupärane eksimus ja sellest tulenevalt – kui inimlike eksituste lõppematu jada. Millistest eksitustest see pattude pikk rida lõppeks koosnema hakkab ja kas ta hõlmab endasse näiteks ka stalinistliku libastumise, see selgub alati tagantjärele. Õieti valdab iga inimese täielikku paturegistrat vaid jumal. Inimene elab, ja kes elab, see eksib. Arvatavasti just säärane enesetunnetus võimaldas Smuulil hiljem teistest luuletajatest kergemini oma stalinistlikku prohmkat tunnistada. Ja kindlasti on sellises enesetunnetuses oma osa religioosel ettevalmistusel, mille Smuul võttis kaasa lapsepõlvkodust. Tema isiklik pärispatususe-taju lööb ta elus ja luules välja mõnikord vägagi eredalt, isegi lõbusalt: tunnistan ausalt, et olen vaid

¹⁶ J. Smuul. Autobiograafia, lk. 7.

¹⁷ J. Smuul. Valus valgus. Luuletused. Poemid. Näendid. Tallinn: Eesti Raamat, 1972, lk. 426.

¹⁸ Väljavõtteid Juhan Smuuli kirjadest ja mujalt, lk. 95.

nõrk ja patune surelik. Inimene eksis paradiisis ja eksib seejärel viimsepäevani. Nii mina, nii sina, nii me kõik.

Muidugi töötas säärane enesetunnetus vastu nõukogude ortodoksiale, mis jutlustas vastupidist – et on võimalik jõuda välja inimlike eksimuste soost ja astuda viimsele õigele rajale. Smuul sulustabki oma pärispatuse-tunde poeemis „Mina – kommunistlik noor“ Eesti Vabariigi aegse kasvuperioodiga ja näitab edasisi nõukogulikke katsumusi juba kui tugevaks inimeseks karastumise teed. Tuisk, mis Eesti Vabariigis tõi meelde inimliku ekslikkuse, võimendab nõukogude tööpataljonis – ümberpöördult – inimlikku eksimatust: „Me pole heidikud ja kodumaatud. / Üks tee on ainult, mida minna saab.“ Iseloomulik on ehk siiski, et Smuul lõpetab oma poemi kiire kommunistlikku noorsooühingusse astumise aktiga, justkui ei oskaks ta pärast seda oma peategelasega enam midagi pihta hakata. See meenutab Jaan Krossi samal ajal Siberis värssromaaniks paisuvat „Tiit Pagu“, mis nõukogulike juunipäevade kujutamisel kohe süzeeliselt takerdub. Nõukogude inimese saabumine toob kaasa kirjandusliku teksti lõpu.

Smuuli patutunnetus on äratuntavalt luterliku läikega. On juba palju korratud tema enda sõnu autobiograafiast selle kohta, et ta kasvas perekonnas, „kus Martin Lutheri jumal oli kardetud, püha ja puutumatu“ ja et ainus luulekogu, mida ta kahekümnenda eluaastani korralikult tundis, oli Lutheri lauluraamat.¹⁹ Poeemi „Mina – kommunistlik noor“ proloogis meenutatakse Konstantin Pätsi valitsemise aegset noorust pea bettiaalverliku sõnagraafikaga:

Külm, neetud aeg! Kui tulekahjukuma
ta une mustas metsas jälgib mind:
Pea kohal – Martin Lutheruse jumal,
ees jalge – elu tiibadeta lind.²⁰

Sellesse nelikusse on Luther põimitud tsitaadina August Alle poeemist „Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust“ (1925), mis kajastab pohmelusmeeleolusid veel Eesti Vabariigi algajult.

Pääkohal Martin Lutheruse jumal
kui kohtupristav ametlik ja vali,
all maapääl rahvas tuim ja rumal,
kel' kunst ja luule – päevavargus, nali.²¹

Oma poemi esmatrükis kordas Smuul Alle värssi „pea kohal Martin Lutheruse jumal“ veel ka esimese osa motona, kuid võttis selle raamatuvariandist nähtavasti Uno Lahe soovitusel välja.²²

Laevareisil Antarktikasse, vaeveldes „Lea“ kui tragöödia (!) komponeerimise kallal, tuletas Smuul meelde oma lapsepõlve religioosset pärandit. Novembri lõpus 1957 kirjutas ta Lõuna-Atlandil päevikusse: „Kogu päeva kumisevad peas viisid „Tallekiitusest“ [„Laulud talle kiitusest“, baptistide lauluraamat] ja „Võidulauludest“ [nelipühilaste lauluraamat]. Tuleb välja, et ma tean neid hea hulga ja olen üsna kodus vaimulikus kirjavaras. Önn, et mu sõbrad eesti keelest aru ei saa. Säärase repertuaariga võiksin jätta üsna kahtlase mulje.“ Ja edasi

¹⁹ J. Smuul. Autobiograafia, lk. 6, 11. Vt. ka: J. Smuul. „Surmalaul“. – J. Smuul. Hea meremeeste Hoidja. Proosa. Tallinn: Eesti Raamat, 1972, lk. 10.

²⁰ J. Schmuul. Mina – kommunistlik noor, lk. 4.

²¹ A. Alle. Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust. Tartu: Noor-Eesti, 1925, lk. 37 (faksiimiletrükk: Tallinn: Eesti Raamat, 1981).

²² Vrd. J. Schmuul. Mina – kommunistlik noor. (Autobiograafiline poeem). – Looming 1949, nr. 1, lk. 18. Vt. R. Hinrikus. „Mina – kommunistlik noor“: poeemi genes, lk. 74.

samal päeval: „Täna lugesin märkmeid, väljakirjutusi piiblist, lahkusulistele laulikuist (viimaseid lugedes tõuseb alati mu lugupidamine Martin Lutheri vastu).“²³

Martin Lutheri patukäsitus on tema õpetuse kõige karmimaid osi ja teravas opositsioonis katoliikliku („paavstlaste“) arusaamaga. Muidugi on selge, et luterlust mudeldades mudeldab ta ühtlasi selle vastandina paavstlust. Lutheri nõndanimetatud Schmalkaldeni artiklid (1537) ehk tema religioosne testament, kus ta – Lutheri peatset surma kartva – Saksimaa hertsogi Johann Friedrich I palvel pani kirja oma usuõpetuse põhitõed, ei jäta inimesele mingit võimalust oma elu jooksul ja omaenese jõul patususest lahti saada. Luther lükkab tagasi kõik katoliiklike skolastikute väärarvamused, mis on tema arust näiteks järgmised: (1) inimese loomupärane mõistus ja hea tahe olevat pärast Aadama pattulangemist jäänud rikkumata, (2) inimesel on vaba tahe teha head ja tõrjuda kurja, (3) inimene on omaenese jõust suutlik jumala käskle järgima, jumalat ja oma ligimest nagu iseennast armastama või (4) kui inimene kõigest väest püüab ja pingutab, siis annab jumal talle armu. Kõik need ilustavad ja lohutavalt mõjuvad arusaamad on Lutheri meelest „edev eksitus ja pimedus“ (*eitel irthum und blindheit*), kusjuures „pimeduse“ (*blindheit*) vasteks on siinkohal vanemates eesti tõlgetes „sõgedus“ (vrd. soome *sokea*, „pime“).²⁴ „Kui see õpetus õige peaks olema,“ lisab Luther samas juurde, „siis on Kristus asjata surnud, sest et inimese küljes mingisugust pattu ega viga ei ole.“ Lutheri läbinisti patune inimene ei saavuta midagi „omast jõust“ – kõige aluseks on usk, jäägitu usk jumalasse, kelle äranägemise järgi teostub ülejäänu – või ei teostu midagi. Ei me ette tea.

„Sõgedus“ ja „sõgedad“ on eesti kirjanduses muidugi Juhan Smuuli isiku külge kleepunud sõnad. Tema esimeses proosaraamatus ootamatu pealkirjaga „Kirjad Sõgedate külast“ (1955) seletatakse küla nime päritolu järgmiselt. Ühel päeval viinud jutustaja vanaisa kipparina üle väina parun Buxhoevdent koos tõlla ja nelja hobusega. Buxhoevden istunud oma suure kõhuga vastu tüüri ja muudkui seganud sõitu. Siis kargatanud vanaisa: „Kaptan laevas, jumal taevas, kasige siit minema!“ Buxhoevden roninud tõlda, aga kui maale saadud, siis öelnud kohe: „Sa sõgge mees!“²⁵ Siit saanudki hilisem nõukogude kolhoosiküla tsaariajal oma nime. Smuuli tõlgenduses märgistab „sõge“ niisiis vastuhakku jumalale ja paruni jumalikule isikule, olles selles mõttes tollal „progressiivse“ tähendusega. Mõni löik edasi lõpetabki ta sissejuhatuse teosesse lausega, et „sõidame Sõgedate külla, heade inimeste juurde“. Aga küllap võttis Smuul oma lapsepõlvest kaasa pigem selle sõna religioosse varjundi. Lutheri jaoks on sõgedad ehk pimedusega löödud need inimesed, kel pole piisavat usku jumalasse ja kes sellele vastukaaluks leiutavad inimese vaba tahte. Ateistliku maailmapildi esindajad näppasid mõiste oma arsenalist, pöörasid tähenduse ümber ja karistasid usklikke nende oma relvaga – kui sõgedaid ehk pimedusega löödud inimesi. Aga sel pole hetkel suuremat tähtsust.

Tähtis on see, et Lutheri järgi pöörab roomakatoliiklus ehk paavstlaste usk küll teravat tähelepanu inimese enese elus sooritatud ehk tegelikele pattudele (*die wircklichen Sünde*), nagu valetamine, varastamine, hooramine ja tapmine, pakkudes nende eest ka andeksandmist, kuid hiilib kõrvale inimese pärispatusest tulenevast rängast päritud süüst, väites, et see pole rikkunud inimese loomust. Näiteks loeme ka moodsast katoliku katekismusest: „Pärispatu tagajärjel ei ole inimese loomus koos oma loomuomaste jõududega küll täiesti rikutud, vaid haavatud.“²⁶ See on lohutav teadmine, millega on lihtne nõrka inimest võrgutada, kuid Lutheri meelest on see läbinisti silmakirjalik ja räägib Piiblile vastu. Pärispattu (*Erbsünde*) on kogu inimkonna päritud patt ja hõlmab absoluutselt igäht, olgu see hea või halb, usklik või uskmatu inimene, ja pärispattu ei saa korvata mingite heategudega. Isegi hüpoteeiline inimene, kes ei sooritaks oma elus ühtki tegelikku pattu, oleks oma loomult koos naha ja

²³ J. Smuul. Jäine raamat. Antarktilise-reisi päevik. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959, lk. 58.

²⁴ M. Luther. Ristiusu õpetustükid. [Tõlk. J. Kerg]. Riia: W. F. Häcker, 1894, lk. 13, 14, 17 jm.

²⁵ J. Smuul. Kirjad Sõgedate külast. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk. 8.

²⁶ Katoliku kiriku katekismuse kompendium. Tallinn: Eesti Apostellik Administratuur, 2008, lk. 41.

karvadega – nagu Luther sõnab – pärispatune. „Teiega ei ole midagi peale hakata, olge te siis ilmselged patused või vagad inimesed, te kõik peate teistsuguseks muutuma ja teistmoodi toimima, kui te siiani olete olnud ja toiminud; olge te kes tahes ning kui tahes suured, targad, võimsad ja pühad – siin ei ole mitte keegi vaga.“²⁷ Kel kõrvad, see kuuleb siin juba kolm ja pool aastasada enne Friedrich Nietzschet kaikumasa üleskutset püüelda inimeseks olemisest üliinimeseks saamiseni. Nende püüdluste ainus värav on Lutheri jaoks usk ainujumalasse, kõigel muul on vaid kaudselt toetav mõju.

Katoliikluse ja luterluse vastandamises on muuseas olulised häbi ja süü motiivid, mida saab käsitleda kultuuriliste opositsioonidena.²⁸ Luther toob tungival esile selle, et katoliikluse meelearandusmeetod seisneb inimese häbistamises: mida suuremat häbi inimene oma tehtu ees tunneb, seda enam saab ta jumala armu. „Mida puhtamine ta oma pattu üles tunnistab, mida rohkem ta häbi tunneb ja preestri ees ise ennast teutab, seda ennemine ja paremine on ta omad patud tasa teha jõudnud. Sest niisugune alandus pidada tõesti Jumala armu ära teenima.“²⁹ Selline menetlemine varjutab Lutheri meelest kõige olulisema – inimese sisemise süütunde, mida ei saa vaigistada mingite manipulatsioonidega ja mis on olemuselt kogu elu kestev seosmine kutse meelearanduseks. Süütunne väljendabki inimese sidet pärispatuga.

Meelearandus ei ole niisiis nagu lapiteki kokkupanek, kus tunnistatakse patt patu järel üles, kahetsetakse ja saadakse need andeks. Esiteks ei suuda ükski inimene kõiki oma patte üles lugeda, sest ta ei teagi neid kõiki, ja inimlik vaidlus selle üle, mis on ja mis pole patt, on tühi vaev. Paturegistrit valdab vaid jumal. Inimene ei või kunagi kindel olla, et see, keda ta parajasti austab või kelle ees kummardab, pole inimese vaimuvaesusest sündinud puuslik. Otsuse saab teha vaid jumal, ja see otsus selgub tagantjärele. Teiseks ei jõuta üksikuid patte ritta lükkides iial kõige algsema, pärsipatu äratundmiseni. „Meis on kõik läbi ja lõhki patt. Mida me siin veel otsime, jagame või eristame?“³⁰

Sellisesse tausta paigutatuki loomuldasa Smuuli noorukese küüdiipoisi üllatav ülestunnistus, et „ma olen rängasti eksinud elus“. Ta pole elus veel õieti midagi teinud ega saanud, ta on vaid kõigest ihaldatust ilma jäänud, niisiis omamoodi puhas leht. Aga taju, et *mea maxima culpa*, „olen rängasti eksinud“, ning mitte ainult mõtte, sõna ja teoga, vaid kogu oma eluga, on temas ärgas. See on luterlik pärispatuteadvus.

Deemonlik kapten

Oma näidendi „Lea“ vastuvõttu vaagides nentis Smuul luuletuses „Teravmägede motiive“ (1960), et „ühed tegid mind peaaegu klassikuks, / ja teised tegid baptistikks“. Vältimaks viimaste kilda sattumist olgu nüüd välja toodud ka Smuuli hämarpsüühika teine suur konstant – luterliku süüme vastasjõud.

„Tuisus“ on tegelasteks laevakapten ja tema noor minategelasest küüdimees, kes esindab kristlikke süümepepiinu. Aga keda või mida esindab kapten? Oma autobiograafias jutustab Smuul kohe pärast seda, kui on öelnud, et kasvas perekonnas, kus „Martin Lutheri jumal oli kardetud, püha ja puutumatu“, järgmist: „minus [kasvas aga] tolle jumala asemele uus, maine, konkreetne, inglise, saksa ja soome keelt kõnelev, raudse rusikaga, naistest armastatud, mitte millegagi kindlalt seotud, laetud brauning padja all, ilma hirmutundeta, l u m e t o r m i s k o m a n d o t k i s e n d a v j u m a l – suure purjeka kapten.“³¹ Meie ees on taas

²⁷ M. Luther. Schmalkaldeni artiklid. – Luterlikud usutunnistuskirjad. Toim. R. Tasmuth. Tartu – Tallinn: Eesti Kirik – EELK Usuteaduse Instituut, 2014, lk. 188.

²⁸ Vt. nt. J. Undusk. Isiksusest, ajaloost ja häbist. Jaan Krossi lugedes. – J. Undusk. Eesti kirjanike ilmavaatest. (Eesti mõttelugu, 118). Tartu: Ilmamaa, 2016, lk. 690–705.

²⁹ M. Luther. Ristiusu õpetustükid, lk. 18.

³⁰ M. Luther. Schmalkaldeni artiklid, lk. 191.

³¹ J. Smuul. Autobiograafia, lk. 6 (minu sõrendus – J.U.).

Smuuli kinnismotiiv – tuisus ja tormis käsutav pealik, kes on ta luules meie ette juba ilmunud stalinistliku ministri ja ratsaväekindrali kujul, aga kes kunagi lapsepõlves on kohal olnud meremehena, laevakapteni vormis, seega üheselt ihaldatava, jumaliku isikuna. Ka Smuuli esimeses poemis „Tormi Poeg“ (1947) karjub see mees Põhja-Atlandi orkaanis oma kapteni-sillalt nagu taevaline.

Tal laevas on rohkem kui jumala võim,
ja see lendab nüüd sõimuna alla.³²

Nagu kõik suured mütoloogilised kujutelmad, nii on ka Smuuli „tuisus ja tormis käsutav pealik“ oma eetiliselt laengult ambivalentne, jumalikku väge täis, jumalikke käskede andev, aga olemuselt deemonlik, kahepaikne olend. See on jumaliku võimuga varustatud inimene, keda vägede Jehoova enese kõrval ei talu, aga kelle lähedus on noorele inimesele eeskujuna hurmav. Lapsepõlveunelmais tuleb esile selle olendi kütkestav, suure külgetõmbejõuga kehastus laevakaptenina. Selle taustal mõistame, miks jäi Smuul hiljem nii naelutatult vahtima Jossif Stalini portreed, et selle aupaistesse mõneks aastaks uppus. Ka Stalin oli käibekujundina meremees, suur juht ajaloomerel, kogu inimsoo tüürimees, nagu seda Smuul ise oma luules vaid võimendas:

Sa võid tõusta kas pilvede peale,
tervet merd näha laotumas ees,
kuid nii kaugele ei näe sa eales
kui inimsoo tüürimees ...³³

Ta nägi kõike, juhtis kõikjal,
ta kätes püsis kindlalt rool.
Koos Staliniga tuleb võita
nii töös kui sõjas – igal pool!³⁴

Meremetafoorika tulvas öeldakse luuletuses „Luiged lendasid üle“, et Stalini „sõna kui majakas leegib“.

Kui lapsepõlve Koguva meremeestekülas olid väikese Juhani ideaalideks sugulastest kaptenid Madis Muul ja Hans Schmuul, mõlemad hukkunud Teises maailmasõjas,³⁵ siis pärast sõda kandus aupaiste nende tühjaks jäänud kohtadelt inimsoo tüürimehele Stalinile. Ja kui inimsoo tüürimees seejärel kurikaelaks kuulutati, mis paljastas tema kui deemoni varjujäänud poole, siis valgustas Smuuli teadvust taas Lutheri väikese katekismuse esimene käsk, et „sul ei tohi olla muid jumalaid minu kõrval“, millest ta oma „Jaapani meres“ töötas edaspidi ka kinni pidada.

Laevakapteni ja taevase jumala kui kahe võrdse vastasseis on hästi näha ka eespool tsiteeritud anekdoodist „Kirjades Sõgedate külas“. Kui Kuivastu parun Buxhoevden oma suure kõhuga vastu laeva tüüri toetas ja justkui – ilmselt tahtmatult – tüürimeest kippus mängima, aga tegelikult laevajuhtimist häiris, siis käratas talle laeva talumehesest pärisKapten: „Kapten laevas, jumal taevas, kasige siit minema!“ Kapten ja jumal on võrdjõulised väehulgad, üks valitseb merel, teine maa peal, ja seda mõõndes allus parun Buxhoevden – ehk jumala asemik maa peal – merel olles kapteni käsule. Niipea aga, kui jõuti maale, kus mõisamees end taas

³² J. Schmuul. Tormi Poeg. Poeem. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst, 1947, lk. 38.

³³ J. Schmuul. Et õunapuud õitseksid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951, lk. 37 („Luiged lendasid üle“).

³⁴ J. Schmuul. Poeem Stalinile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1949, lk. 68.

³⁵ J. Smuul. Autobiograafia, lk. 8–9.

ülemana tundis, sai kapteni sildiks „sõge“, see tähendab väärusust vallatud inimeseloom. Poemis „Tormi Poeg“ varieerib Smuul ütlust „jumal taevas, kapten laevas“ kõnekalt kujul „jumal taevas, sarvik laevas“.

Purjelaevakaptenite deemonlik vägi avaldub kõige vahetumalt Smuuli esimeses poemis „Tormi Poeg“, mis on ülepea üks kummaliselt „satanistlik“ narratiiv juba alates oma meeldejäävast algusvärsist „ma vihkan esimest septembritormit“, mis proloogi järgnevas salmides pöördub andumuseks kõikvähelisele, vampiirlikule isand tormile:

Ja täna torm on öö ja minu isand,
mis pilvi lõhkudes mind kaasa veab.
Mu südames on tema võimas kisa.
Ma lähen kaasa. Kuhu? Tema teab ...³⁶

Seesama raevukas elutung, mille ideoloogiline suund pole ei autorile ega lugejale arusaadav, kannab poemi lõpuni. Smuul kirjutas oma varaseid töid hiljem uustrükkide tarvis ümber, kärpis kamaluga välja värsse ja muutis sõnastust, mis nüris nii ülekeevat hoogu ja ürgset hoolimatust kui ka luule elujõudu. Seesama „jumalik“ tagantjärele-töötlus sai osaks „Tormi Pojale“, mistõttu ei maksa uskuda Ülo Tontsi, kes väidab, et poemi 1961. aasta uue variandi näol oli tegu „põhiliselt üksnes järelviimistlusega“.³⁷ Näiteks poemi proloogist kärpis Smuul hiljem välja tosin rida edasist vandetootust tormile kui elu peremehele, kelle meelevalda ta end annab, tehes ühtlasi lõpparve oma senise „teeseldud“ ja „õrna“ luulega.

Poemi kangelasel polegi esmatrükis muud nime kui Tormi Poeg, kes sünnib tunnuslikult ühel 1904. aasta novembri lõpu tormisel ööl. Tormisel ööl hukkub Botnia lahel ka väikemehe isa. Ja taas samasugusel tormiööel põgeneb Tormi Poeg üle murduva väinajää kodunt, sest ema on püüdnud teda müüa karjaseks mulgist hallparunile – kaup, mis oleks ähvardanud tumeda tulevikuga alandaval talutööl: „piinas teda üks kujutlus sellest, / et ta koduks jääks põlatud maa / ja ta oleks üks talumees, kellest / igaveseks kõik topslid ja raad, / vandid, purjed ja madrusekohus / [– –] jääksid kaugele.“³⁸ Niisiis realiseerib Tormi Poeg kirjandusliku kompensatsioonina soovunelma, mis noorel Smuulil endal jäi põllutööorjana tegemata, ja läheb juba kümneaastaselt vaba laevapoisina merd sõitma. Hiljem astub ta Kuressaare merekooli ja saab 26-aastaselt kaugsõidukapteniks, see tähendab, temast kasvab tugev mees, see Juhan Smuuli eluaegne otsitav, kes trotsib taevasi jõude ja ei loe hädas palvet.

Nõrk inimene, kulund palveid lugev,
ehk kardab tunda palju vastu trotsi.
Kuid Tormi Poeg on selleks liiaks tugev,
et kõige halva põhjustajat otsi
võiks kosmosest, mis magab jäises rahus.³⁹

Tormi Poeg on Smuuli kirjanduslikult loodud vastasjõud iseenda hingepõhjas luitavale luterlikule – võimalik, et ka veidi lahkusuliselt lihvitud – süütundele, mis ahistab vaba tahet ja ei luba inimesel „omast jõust“ ja omal vastutusel suureks saada. Kaptenid ja küüdimehed kuuluvad Smuuli hingelises struktuuris lahutamatuks kokku ja neil on ju üks sümbolgi – tuisk ja torm. Lumetorm märgistab nii deemonite meelevalda kui ka südametunnistuse piinu, nii hoolimatut eneseuhket meest kui ka seda, kes teab, et inimene eksib igal sammul juba oma

³⁶ J. Schmuul. Tormi Poeg, lk. 5.

³⁷ Ü. Tontsi. Juhan Smuul. Lühimonograafia. Tallinn: Eesti Raamat, 1979, lk. 93.

³⁸ J. Schmuul. Tormi Poeg, lk. 24.

³⁹ J. Schmuul. Tormi Poeg, lk. 105.

loomusest tulenevalt. Selsamal hetkel, kui kapten tõstab pead, ärkab südametunnistus. See on kirjanik Juhan Smuuli moraalne dilemma läbi ta loomingu. Tema kirjanduslike otsingute punane niit on tugeva isiksuse ja inimkonna alandliku teenri kooseksistentsi võimalused.

Nagu mainitud, oli ka Martin Lutheri kurjakuulutavas hääles, mis nõudis inimese täielikku usulist ümbersündi, juba eos Friedrich Nietzsche antikristlik jõufilosoofia: inimese vaba tahte mahasurumine on Lutheril peaaegu üliinimlik tahteakt. Ka Juhan Smuuli pealtnäha röömsameelse hinge tagaküljel käib igavene heitlus „tahtmise“ ja „võimise“ vahel: deemon „tahab“ valimatult palju, aga jumal manitseb, et oma langenud loomuse tõttu „võib“ inimene vähe. „Siin mõistete vahel: t a h a n ja v õ i n – / ikka jäänud on tohutud käärid,“ iseloomustab Smuul ise sõrendusega oma noorusmaad „Kommunistlikus noores“. Atlandi ookeanil „Lead“ paberile pannes meenutab ta enda ette seatud ülesannet: elutahte läbimurdu tahtetusest ja fatalismist.⁴⁰ Kas aga lõplahendus oleks kaptenite ainuvõim elu küüdimeeste üle? Vaevalt küll.

Tormi Poeg elab üle kolm laevahukku, aga neljas viib ta põhja kapitalistlike rikkurite septsusel, sest need tahavad kätte saada laeva kindlustussummat. Hoolimata sellest pole Smuuli esimesel poemil mingit õiget moraali ega Tormi Pojas kriimugi positiivset kangelast. Tormi Poeg on puhas jõudemonstratsioon, näide sellest, kuidas inimene hakkab „omast jõust“ vastu oma „jumalikule“ determinatsioonile. Mehe kolmas, eelviimane laevahukk – muuseas purjekal nimega „Lea“ – on tema enda kui purjus kapteni kaassüü, mille eest ta pannakse mõnda aega isegi pokri, enne kui ta satub salalike reederite meelevalda. Viinajoomist on Smuuli meremeheloos sama palju kui tema lapsepõlve lemmikus, Robert Louis Stevensoni „Aarete saares“, kibe märjuke on mehise merekaru emapiim sünnist surmani. Veel Lenini preemia pälvinud „Jäise raamatu“ Antarktika-teenekonnas võime näha, et alkohol on mere-sõidul möödapääsmatu: troopikas igapäevane kuiva veini norm, nabamaadel kohustuslik piiritus laiuskraadile vastava kangusega, sadamates õlu ja konjak või röövellik rumm. Smuul on oma alkoholilembuses avalik ja küllap lähendas see teda nõukogude inimesele. Nii nagu Ernest Hemingwaydki, kelle mõni teos, näiteks „Ja päike tõuseb“, on kantud lausa nakatavast janust. Selle lõigu paradokslikuks puändiks sobib Ott Rauna tähelepanek nõukogude armees teenimise ajast: „Kaks rahandusega tegelevat ohvitseri rääkisid omavahel kirjandusest ja üks neist teatas, et tema meelest on maailmakirjanduses üldse parimad Ernest Hemingway teosed ning Juhan Smuuli „Jäine raamat“. Mina jäin sellest paralleelist keeletuks, aga keelt polnudki mul seekord pruukida vaja, nii ei teadnud nemadki, et ma eestlane olen.“⁴¹

Alates poisiea mere-unistuse tekkest saadab Tormi Poega kuratlik oreool („küllap saatan ta ise on muutnud / nõnda tõrksaks ja põrunuks peast“) ja poemi kolmandasse ossa lükib Smuul 17-leheküljelise irdballaadi põrguvürstist, kes tuli laeva, et teenida välja tekimehe paberid. Kuradist on pardal palju kasu, sest just tema on tormide tegelik valitseja („torm – see kuulab minu sõna“) ja kõigi kaptenite usaldusmees: „Sellepärast, poeg, pea meeles: / tormihädas mitmes keeles / meelita ja hüüa appi / meie sõpra Sarvikut.“

Põrgu lähevad kaptenid, keiser ja paavst,
neid kuradid pannidel praevad.⁴²

Nii lauldakse vagas luterlikus meeles näidendis „Kihnu Jõnn ehk Metskapten“ (1965). Kõigi kaptenite hiilguses peitub mingi salaleping kuradiga, kes just Martin Lutheri mõttepiiris sai suureks eeposlikuks, eesti Sarviku taoliseks isiksuseks. „Teie ei tea veel, millist vaeva nõuab kuradiga võitlemine ja tema alistamine. Mina tean seda aga hästi, kuna olen koos

⁴⁰ J. Smuul. Jäine raamat, lk. 56.

⁴¹ O. Raun. Väimu vend. Meenutusi: esimene veerandsada. Tartu: Ilmamaa, 2015, lk. 343.

⁴² J. Smuul. Valus valgus, lk. 501.

temaga portsu või kaks soola ära söönud. Mina tunnen teda hästi, ja tema tunneb mind ka hästi.⁴³ Nõnda kõneles Luther.

Pilk, millega Smuul kirjutajana (jutt ei käi kodanik Smuulist) puhtatõulisi kapteneid seirab, on imetlev, aupaklik, kuid samas paratamatult murelik. „Tormi Poeg“ on poeem surmakartmatust, ainult omaenese jõudu usaldavast ja oma kutsumust järgivast inimesest, kelle elu jookseb 30-aastaselt täies vaardis karile. „Kuid mis ta elu-usu nõnda laastas, / ja mil see süngus tema hinge valgus?“ jõuab ta endalt enne surma küsida. Võib ju vastata, et see ongi tragöödia printsiip – ülemäärane eneseusk (kreeka *hybris*) toob kaasa jumalate karistuse. Kes arvab end oma faatumist üle olevat, jääb kõige lihtsamalt fataalsuse lõksu. Tormi Poeg ei oska oma elus midagi kahetseda ja lugeja ei oska kahetseda tema saatust. Isegi temast palju rahvalikum metskapten Jõnn lööb pahaselt käega: „Need, kes ühtepuhku kahetsevad, on ühed kavalad kaabakad. Nad tahavad su südant haledaks teha, nad tahavad, et sa nende kahetsemise kinni maksaksid.“⁴⁴

Aga nagu selle loo alguses arvatud – Smuul näeb inimest siiski olendina, kelles viimasena sureb kahetsus. Kel pole midagi kahetseda ei mõtteis, sõnades ega tegudes, sel pole neid mõtteid, sõnu ega tegusid olemas olnudki. Kaptenite oht on jääda uhkeks, aga tummaks loodusnähtuseks.

Kirjamees Nanseni passiga

Ülo Tuuliku järgi olnud Juhan Smuulil kaks kompleksi: lastetuse kompleks ja kompleks haritud inimeste suhtes.⁴⁵ Smuuli eriline austus Friedebert Tuglase vastu võis põhineda just sellel, et samuti lastetu Tuglase formaalne haridus ei ületanud märkimisväärselt Smuuli oma, aga ikkagi oli Tuglas täiesti kompleksidevabalt üks eesti kõige erudeeritumaid literaate. Mis kahte autodidakti ühendas, see oli eksimatu mälu loetu salvestamisel. Smuuli psühholoogiliselt sisukamaid proosatekste on 1969. aastal kirjutatud, aga postuumselt ilmunud „Autobiograafia“ (1972), mis pakub täiendust ka tema iseõppija-mainele. Loeme sellest üllatusega, et ürgandelise luuletaja esimene tõsine kirjanduslik katse olnud hoopis filosoofiline traktaat „Vaimset energiat mõjustavate tegurite otsingul“. Selle ajendiks saanud omakorda 1935. aastal ilmuma hakanud „Filosoofilise seeria“ kaks avaraamatut, Eduard Tennmanni „Hinge surematus“ ja Konstantin Lellepi „Individaalpsühholoogilise kasvatuses põhijooni“.⁴⁶ Niisiis võis Smuul oma traktaati kirjutades olla ka alles 14-aastane.

Smuuli humoorikal väitel ei saanud ta kummastki raamatust ega omaenese „Otsingust“ tegelikult midagi aru, kuid võtkem seda ettevaatusega. Tennmanni teos on kirja pandud hoogsas stiilis ja Lellepi oma asjalikult sõnastatud ning nutikas noormees jättis mõlemast kindlasti mõndagi meelde. Eriti võis just hiljem (1949–1958) Jämejala vaimuhaigla arstina töötanud Lellep tema hingekortse kriipida. Lellep võtab kasvatusteaduse vaatevinklist kokku Sigmund Freudi isepäise õpilase Alfred Adleri nn. individaalpsühholoogia (*Individualpsychologie*) ideed, mis Teise maailmasõja eel levisid Eestis psühhoanalüüsi vallas kõige edukamalt. Adleri põhitees on lihtne: inimene astub maailma alaväärsustundega ja peab edasielamiseks asendama selle enesemaksmapanekutahtega. Alaväärsustunne on olemas igal lapsel, sest ta jääb esialgu täiskasvanuile alla, aga seda võimendavad kehalised vead, noorema lapse roll, üksindus jm. Enesemaksmapanek võib kaasa tuua ülekompensatsiooni, kus oma nõrkusest tehakse tugevus või jõutakse selle kiuste mingi muu väljapaistvuseni. Smuuli loomingust jääb mulje, et tema lapsepõlve hirmsaim nuhtlus oli vaesus, mis on olulisemaid alaväärsuse süvendajaid.

⁴³ M. Luther. Kaheksa Wittenbergis paastuajal peetud jutlust [1522]. Tlk. U. Petti. – M. Luther. Valitud tööd. Koost. U. Petti. Tartu: Ilmamaa, 2012, lk. 384–385.

⁴⁴ J. Smuul. Valus valgus, lk. 531.

⁴⁵ Ü. Tuulik, J. Urmet. Kilde sugulasest Smuulist. – Looming 2015, nr. 2, lk. 250.

⁴⁶ J. Smuul. Autobiograafia, lk. 11.

Halvemal juhul sünnitab see Lellepi järgi eluargu inimesi, roimareid, prostituute ja revolutsioonääre, aga ülekompensatsiooni korras võib viia ka jõukuse ja edukuseni alal, mis esitsa tundus olevat välistatud.⁴⁷ See on piisavalt lihtne sõnum, mille illustatsiooniks sobiks kas või Smuuli enda elu. Meremeest – mis oleks olnud loogiline – temast vaesuse tõttu ei saanud, aga kirjameheks – mis oli vähesese harituse pärast veelgi ebatõenäolisem – sai ta asendustegevuse raames vägagi esileküündival moel.

Smuul ei maini oma lugemisvara seas Alfred Adleri maailmakuulsat „Inimesetundmist“, mis ilmus eesti keeles mõned aastad hiljem (1939) – vaata ja imesta! – tema tulevase naise Debora Vaarandi (tol ajal Hint) tõlkes. Pole ometi kahtlust, et see tark raamat Smuulile mingil hetkel näppu jäi. Näiliselt jumalakauge Adler veeretab psühhoanalüütilisel mõisteväljal mõtteid, mis varem paelusid pigem teoloogid. Mitte ainult abitu laps, vaid inimene kui selline olevat looduses „alaväärtuslik olend“, kellele ainuomane hingeorgan süstib temasse küündimatust ja ebakindlust, mis sunnib tegutsema ellujäämise nimel.⁴⁸ See on nagu Lutheri pärispatususe doktriin, viiduna ilmalikku kõneviisi: ainult inimene on olendite seas algupäralt nõrk, millest ta saab üle vaid kindla usuga. Veelgi enam seostub Smuuliga üks näiliselt juhuslik, aga tegelikult alustrajav mõttejatk. Adleri arust saab inimese loomuse tõeline tundja olla ainult üksainus inimitüüp, keda ta nimetab „kahetsevaks patuseks“ (*der reuige Sünder*) ja „kes kas ise on läbi elanud kõik inimliku hingeelu eksimused ja end neist päästnud, või vähemalt kõigele sellele lähedal olnud“. Ja veel: „Kahetsev patune, mitte üksi tänapäev, vaid ka kõikide religioonide arenemise ajal on see tüüp, kellele omistatakse suurim väärtus, kes seisab palju kõrgemal kui tuhat õiget. Peame nõustuma, et inimene, kes on end välja tõstnud eluraskusist, kes on end üles töötanud soost, kellel on jätkunud jõudu tõrjuda kõiki halbuse meelitusi ja tõsta end üle nende, see inimene peab paremini tundma kõiki elu häid ja halbu külgi. Temaga ei saa selles võistelda mitte keegi, ammugi mitte õige [*der Gerechte*, „patuta inimene“].“⁴⁹ Võin mürki võtta, et Juhan Smuul oli seda lugenud ja sellest vaimustusse sattunud.

Et alustatud sai tuisust, siis ei tahaks lõpetada mitte Adleri, vaid jää ja Nanseniga. Juhan Smuul oleks end meie praeguses lõunamaa-kitšist kubisevas ühiskonnas tundnud ilmselt ebamugavalt. Meile on aastakümneid õpetatud, et kaunis ja kasulik on kõik, mis on nagu Itaalia, Hispaania või Kanaari saared, olgu siis tegu temperatuuri või toiduga. Smuul on seevastu öelnud: „Mind troopika ei tõmba, olen teiste laiuste inimene.“⁵⁰ Vähe on kirjanikke, kes on valmis nentima, et ookeani pale muutus „külmemaks ning sõbralikumaks“, või kes esimest korda troopikavette jõudnult toovad esile spontaanse karjatuse: „Missugune labane maal! Missugused karjuvad värvid!“⁵¹ Veelgi enam, ehkki Smuuli kuulsaim raamat räägib sõidust Antarktikasse, aga arktilistest vetest pole ta meile õiget reisikirja pärandanud (seal kusagil Jan Mayeni saare lähedal Norra meres hakkas ta 1955. aastal kirjutama hoopis „Muhulaste imelikke juhtumusi“), jäi tema unistuste tipuks „pikk, pikk reis“ Põhja-Jäämerele, mille ulmas paneb ta 1969. aasta lõpul punkti ka oma eluloole: „Mind jälitavad juba üle aasta hallid, halastamatud silmad, külma mere, ilmselt Põhja-Jäämere silmad. Laevad kutsuvad tagasi, jää kutsub tagasi.“⁵² Tagasivaates ei osutunud need mitte arktilise ookeani, vaid surma silmadeks, ning lõplik naasmine jääle ei saanudki teoks – ju ta siis pidi jääma unistuseks, kahetsuseks, mis suri viimasena.

⁴⁷ K. Lellep. Individuaalpsühholoogilise kasvatuses põhijooni. Tartu: Noor-Eesti, 1935, lk. 31–34.

⁴⁸ A. Adler. Inimesetundmine. Inimeste iseloomude peategurid ja nende areng. Tlk. D. Hint. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1939, lk. 26.

⁴⁹ A. Adler. Inimesetundmine, lk. 15.

⁵⁰ Juhan Smuul raadio Kirjanduslikus Klubis. Töödelnud ja kommenteerinud P. Hein. – Looming 1982, nr. 2, lk. 234.

⁵¹ J. Smuul. Ookeani pale. Kaks laustu. – Looming 1959, nr. 4, lk. 531, 534.

⁵² J. Smuul. Autobiograafia, lk. 22. Vrd. ka: Ü. Tuulik. Juhan Smuul – nagu teda tundsin. – Keel ja Kirjandus 1982, nr. 2, lk. 68.

Kiindumuse Põhja-Jäämere aladesse päris Smuul nähtavasti Norra rahvuskangelaselt Fridtjof Nansenilt, kelle nimi seostus nii meresõidu kui ka kõige julmema meheliku eluladiga öös ja jääs, elementaarse olemusvõitlusega jääkarude, morskade ja hüljeste seltsis. „Mind võib Nanseni juures tema ääretult ergas ja mehine loodusetaju. Just mehine!“⁵³ Kui naise atribuut on sünn, siis mehe atribuut on surm. Looduses vastab see küttimele. Nanseni teekonnal põhjanabale tapetakse päevast päeva niipalju kui võimalik, ükski ettejäädud karu- või hülgepoeg ei jää üle, sest kõik, mis elab, läheb söögiks. Tapetakse ülemäära, sest ainult see tagab edasise turvalisuse. Kangelastegu ja surm kuuluvad mehisuse ideaalis kokku. Muide, mehisuse defitsiiti ja naiselikkuse voha pidas Smuul üheks eesti kirjanduse põhinõrkuseks nii valjul häälel, mida meie feministlikul ajal pole enam avalikult lihtne teha („mitte kunagi me ei suuda luua „Ulenpiegelit!“)⁵⁴. 1888. aastal suusatas Nansen koos viie kaaslasega üle Gröönimaa igijää ja lume, 1893–1896 jäi ta oma laevaga „Fram“ ja kaheteistkümne norralasest jüngriga vabatahtlikult vangi triivivasse polaarjäässe. Koos Hjalmar Johanseniga lahkus ta laevalt ja püüdis suuskadel-kelkudel põhjanabale jõuda, kuid see üle aasta kestnud kahe-meheponnistus (kõnelemata 28 koerast, kes järgemööda tapeti) viimsele sihile ei viinud. Just sellele osale Nanseni ekspeditsiooniaruandest keskendub eestikeelne noorsoole kohandatud töötlus „Öös ja jääs“ (1923), mida Smuul lugemiseks sama innukalt kui „Aarete saart“.⁵⁵ Sellest raamatust jäi püsima „ähmane soov elada kunagi polaaröös, vaadata ta pimedasse, virmalistest valgustatud näkku“.⁵⁶ Niisiis ikka needsamad arktilise ookeani silmad, *eyes without a face*, mis muutuvad üha nõudlikumaks elu lõpupoole. Smuuli iha kogeda polaarööd, mis tundub olevat omamoodi eksperiment surmatungiga, jäi rahuldumata.

Ajalehe Sirp ja Vasar järjekordses Lenini sünnipäevanumbris aastal 1951 avaldas Smuul armastusluuletuse, kus ka järgmine salm.

Tahaks minna, ei tea kuhu minna.
Viskus kõrgele noormehe häälel:
„Põhjatuultega lendaks ma sinna,
kus on asumis igavene jää.“⁵⁷

Kaks viimast rida on ühtlasi luuletuse motoks koos allkirjaga „Vanast laulust“. Muidugi saab põhjatuultega lennata üksnes lõunapoolusele, kus töötas tollal vaalapüügilaev „Slava“, aga luuletuses meenutatakse ometi ka jäälõhkujat „Sedov“, mis sai legendaarseks just Põhja-Jäämerel. Mõnes mõttes on ju kõik üksseesama jää. Kui Smuul jõuab 1957. aasta jõuluks Antarktika esimesse nõukogude polaarjaama Mirnõi, kus kohtub ajalehe Pravda korrespondenti Vvedinski, kes pakub talle Armeenia konjakit ja igijääal kasvanud sea pekki, ümised ta vaikselt neidsamu vana laulu värse ning lisab kommentaariks juurde: „Ja mu silmis olid liigutuspisarad.“⁵⁸ Enne laulad ja kuus aastat hiljem oledki sealmaal, millest laulsid. Selles on kirjanduse jõud. Kuid jõud suhetes jääga paigutub veelgi varasemasse kirjanduslike mõjutuste aega.

„Ma ei tea seda kindlasti, kuid arvan, et just Nanseni raamatud panid mind igatsema jääse lõuna ja külma põhja järele. Sest kui keegi on mõistnud jää hinge, siis on see Nansen.“⁵⁹

⁵³ J. Smuul. Inimestest, raamatutest, merest. – Sirp ja Vasar, 7.07.1961, lk. 2.

⁵⁴ Vt. Juhan Smuul raadio Kirjanduslikus Klubis, lk. 237.

⁵⁵ Nanseni teose 800-leheküljeline täisväljaanne „„Fram“ polaarmeres“ Henrik Sepamaa tõlkes ilmus Smuuli „Jäise raamatuga“ ühel aastal (1959) samas „Maailm ja mõnda“ sarjas. Nansen oli – Smuulist sõltumatu – ka Debora Vaarandi meesmaskott (M. Kalda. Smuuli mütoloogiat. Suur Hall, lk. 217).

⁵⁶ J. Smuul. Inimestest, raamatutest, merest, lk. 1.

⁵⁷ J. Smuul. Kaks luuletust. Tsüklist „Inimesed kevades“. – Sirp ja Vasar, 21.04.1951, lk. 7 („Põhjatuultega lendaks ma sinna“).

⁵⁸ J. Smuul. Jäine raamat, lk. 95.

⁵⁹ J. Smuul. Inimestest, raamatutest, merest, lk. 2.

Kohtumisele suure jääga pühendatud retk, millest sündis „Jäine raamat“, oli enesetunnetuslik katse: mis on jää hing ja miks tõmbab mind selle ligi? Antarktikasse jõudnud, sõnastab Smuul oma uudishimu kui „jää, jää igas kujus ja suuruses“. Sealt lahkudes loodab ta, et jäämägede „hele, külm puhtus, vägevus, lumivalged pead mulle igavesti meelde jääksid“ ning muutuksid aastate pärast ridadeks ja stroofideks.⁶⁰ Jäämägesid kirjeldab Smuul kui majesteetlikke paljaid kaunitare, suhkruiseid, valgeid ja veiklemaid, kes ilmuvad ei-tea-kust ja on äkki kohale jõudes suuremad kui miski muu maailmas. Muidugi meeldib talle nende ohtlik salapära, sest ainult üks kaheksandik neitsilikust mürakast on nähtaval ja seitse kaheksandikku jääb vihjeks sügavikku – ning teadagi armastab ta sellega seoses Hemingway jäämäe-teooriat, mille kohaselt kirjaniku tekst peab olema vaid nähtav kaheksandik sellest, mis teoses tegelikult toimub (Smuul räägib küll seitsmendikust). Niisiis kõneleb hea teos peamiselt sellest, millest ta vaikib. Jäämäe hääletu, ilus ja jube lähedus kehastab kirjanduslikku õnnestumist.

Alustasime lumetormidest Väinamere ja Antarktika jääl, mis oli võrdum deemonite meelevallast ja inimese süümepiinust. Lõpetame puhta jääga. Tuisk ja jää, kristalliks külmunud vesi, kuuluvad kokku nagu igavene rahutus ja rahu. Jäämäes pole enam midagi üleliigset. Või öelda isegi – „naiselikult“ üleliigset. See on inimlike üleelamiste suursugune valge summa. Sellisena ilmselt ka surma võrdkuju. Nii nagu pöörasesse tuisku on sisse kirjutatud ambivalents (see on nii kaptenite kui ka kurivaimude element), nii ootab ka „leekivas jääväljas“ koos jumaliku rahuga surm. Autobiograafilises novellis „Surmalaul“ kirjeldab Smuul oma 1941. aasta malaariapalaviku-elamust kui „kogu keha täitvat jääd“, mis tekitas võitmatu soovi pugeda küdevasse raudahju.⁶¹ Tema tungis maakera naba-alade külmesse oli kindlasti ka soov kohata surma kui meremaastikku, omamoodi looduslikku täitumust.

„Torm nutab Mirnõi kohal. [– – –] Aga kui tõesti on nii, et ma elus olen suutnud anda teisele inimesele õnneliku päeva või tunni, või suutnud talle käe ulatada raske mure ajal, siis tasugu saatus mulle sellega, et hinges oleks sellel päeval, kui ta [= surm] tuleb, selgem kui täna.“⁶²

Viimasena sureb kahetsus. Aga seejärel ujub ehk kohale polaarpäikeses helendav aisberg.

⁶⁰ J. Smuul. Jäine raamat, lk. 80, 167.

⁶¹ J. Smuul. „Surmalaul“, lk. 7.

⁶² J. Smuul. Jäine raamat, lk. 145.